

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Передмова

до першого видання

Нам треба перепросити читачів за книжку, яку ми даємо їм, і попередити, що вони знайдуть у ній.

Читачі полюбляють вигадані романи, цей роман — справжній.

Читачі полюбляють книжки, які, здається, ідуть у світ, ця книжка прийшла з вулиці.

Читачі полюбляють невеликі грайливі твори, дівчачі спогади, альковні таємниці, еротичні мерзоти, скандали, відображені згодом на вітринах книгарень, а книжка, яку вони читатимуть тепер, суворі й чиста. Нехай читачі не сподіваються фотографії Насолоди з глибоким декольте, дослідження, яке перед ними, — клініка Кохання.

Читачі полюбляють невинне, заспокійливе читиво, пригоди, які закінчуються добре, витвори уяви, які не перешкоджають ані травленню, ані спокою, натомість цю книжку, що засмучує і збурує, написано, щоб заперечувати звичаї і шкодити гігієні.

Тож навіщо ми написали її? Невже тільки з метою приголомшити читачів і образити їхні вподобання?

Ні.

Живучи в XIX сторіччі, за доби загального виборчого права, демократії, лібералізму, ми запитували себе, чи так звані нижчі класи мають право на Роман; чи народ, цей світ під світом, і далі повинен перебувати під літературною забороною і відчувати зневагу авторів, що досі мовчали про душу і серце, які може мати народ. Ми запитували себе, чи ще існують для письменника і читача

в ці роки рівності, у які ми живемо, негідні класи і надто ниці нещастя, драми з надміру поганим кінцем і катастрофи, які спричиняють не дуже шляхетний страх. Нам стало цікаво дізнатися, чи Трагедія, ця традиційна форма забутої літератури і зниклого суспільства, остаточно вмерла; чи в країні без каст і без узаконеної аристократії нещастя малих і вбогих породять цікавість, почуття і жаль не менш високі, ніж нещастя великих і багатих; одне слово, чи сльози, якими плачуть низи, можуть спонукати плакати так само, як і сльози, що їх ллє верхівка.

Саме такі думки спонукали нас запропонувати 1861 року смиренний роман «Сестра Філомена», а нині — опублікувати «Жерміні Ласерте».

Тож тепер, навіть якщо цю книжку очорнять, це не має значення. Нині, коли Роман поширшав і виріс, коли почав бути великою і поважною, палкою і живою формою літературного вивчення та соціального дослідження, коли завдяки аналізу і психологічним студіям він став сучасною моральною Історією, нині, коли Роман перебрав собі цілі досліджень та обов'язки науки, він може вимагати для себе і її свобод та привілеїв. Тож нехай Роман шукає Мистецтва і Правди, нехай показує тяжкі злигодні, не забуваючи й про щасливих у Парижі; нехай продемонструє світським людям те, що мали сміливість бачити дами, які присвятили себе доброчинству, те, на що королеви давнини давали змогу поглянути своїм малим дітям у притулках та сиротинцях: на присутнє й тяжке людське страждання, яке навчає милосердя; нехай Роман буде тією релігією, якій минуле сторіччя дало величну й широку назву *гуманізм*; Роману досить такого усвідомлення, і саме в ньому полягає його право.

Париж, жовтень 1861 р.

I

— Урятовані! Тож ви, мадемуазель, урятовані! — радісно скрикнула служниця, щойно зачинивши двері за лікарем, метнулася до ліжка, де лежала господиня, і з нестямністю щастя та шаленством пестоців заходила поверх ковдр обіймати жалюгідне, маленьке, немов дитяче, висхле тіло старенької жінки у завеликому ліжку.

Старенька мовчки охопила її голову руками, пригорнула до серця, зітхнула, і з її вуст вихопилися слова:

— Що ж! Отже, ще треба жити!

Ця сцена відбувалася в кімнатці, де з вікна виднів вузький клаптик неба, поділений трьома чорними бляшаними коминами, лініями покрівель, а вдалині, між двома будинками, які мало не торкались один одного, безлистою гілкою невидимого дерева.

У кімнаті на камінній полиці у квадратному корпусі з червоного дерева стояли дзигарі з великим циферблатом, великими цифрами й важкими ударами годин. Поряд під скляними ковпаками стояли два свічники, кожен складався з трьох срібних лебедів, які витягають шиї навколо золоченого сагайдака. Коло каміна простягав голі бильця фотель у вольтерівському стилі, накритий килимком із шаховим малюнком, такі звичайно тчуть малі дівчатка й старі жінки. На стіні висіли два маленькі італійські пейзажі — з тих, які полюбляли в Берліні; акварель із квітами і датою, написану внизу червоним чорнилом, кілька мініатюр. На комоді з червоного дерева в стилі ампір стояв Хронос, вилитий із чорної бронзи, з косою попереду, він правив за підставку для маленького годинника з діамантовими цифрами серед перлинок на синій емалі. На паркеті лежав вогненний килим із чорними і зеленими смугами.

Коло вікна та ліжка звисали завіси з давнього набивного кретону з червоними малюнками на шоколадному тлі. В узголів'ї ліжка над хворою нахилився портрет і, здавалося, пильно дивився на неї. На ньому був зображений чоловік із суворими рисами обличчя, його обличчя виступало з високого коміра одягу з зеленого сатину, вільної, легкої краватки і муслінової хустки, недбало зав'язаної навколо голови за модою перших років Французької революції. Стара жінка, що лежала в ліжку, була схожа на той портрет. Мала такі самі густі чорні владні брови, такий самий орлиний ніс, не менш виразні риси обличчя, які свідчили про волю, рішучість та енергію. Портрет, здавалося, відображувався в ній, немов обличчя батька в обличчі доньки. Але в жінки суворість рис була пом'якшена променем шорсткої доброти, невідомо яким вогнем мужньої відданості й немов чоловічого милосердя.

Кімнату осявало надвечірнє світло одного з тих днів напровесні, яким властива прозорість кристалу і білість срібла, світло холодного чистого й лагідного дня, що згасає під рожевим сонцем з блідавим ободом. Небо повнилося цього світла нового життя, світла милого й сумовитого, як і ще гола земля, і такого ніжного, що від щастя хотілося плакати.

— Ну-ну! І тепер моя дурненька Жерміні плаче? — мовила невдовзі стара жінка, випростуючи руки, зволожені поцілунками служниці.

— Ох! Моя добра мадемуазель, я б завжди отак плакала! Це так добре! Я знову бачу свою бідолашну матір... і все інше!.. Якби ж ви знали!

— Гаразд, гаразд — мовила господиня, заплющивши очі, щоб слухати, — розкажи мені про неї...

— Ох, моя бідолашна мати!.. — служниця замовкла, а потім прорвалася потоком слів, від якого порснули й сльози щастя, розповідала так, немов у схвильованих виявах радості в серці знову озвалося все дитинство. — Бідолашна жінка! Я встанне бачила її, коли вона вийшла... щоб повести мене на месу... пригадую, це було 21 січня... Тієї пори читали заповіт короля... Ох, мати натерпілася через мене! Народила мене в сорок два роки... а батько лише до сліз її доводив! Нас, дітей, було вже троє, а хліба в хаті не вистачало... А батько, крім того, був страшенний гордій... Удома

не було б і лущиння, а він знай відмовлявся від допомоги кюре... Ох, не щодня в нашій хаті була яка-небудь шкварка!.. Пусте, попри всі злидні, мати любила мене трохи більше від решти дітей і завжди знаходила десь у закутку трохи смальцю чи сиру, щоб намастити мені скибку хліба... Мені й п'ять років не виповнилось, як вона померла... Це стало лихом для нас усіх. Я мала старшого брата, з білесенькою, мов білизна, шкірою і рудуватою, майже жовтою борідкою... Гаразд, вам навіть годі уявити собі!.. Його любили геть усі. Називали його по-всякому... Одні казали на нього Бода, я навіть не знаю чому... Інші — Ісус Христос... Ох, який він був роботящий! Дарма що мав негодяще здоров'я, ще вдосвіта брався до роботи... Треба сказати, що ми були ткачі... і він не розставався зі своїм човником аж до вечора... А якби ви знали, який був чесний! Йому звідусіль носили нитки і ніколи не важили... Брат щиро заприятелював зі шкільним учителем, і саме він промовляв на карнавалі. А от батько був зовсім інший: працював якусь мить, годину, десь так... потім волікся кудись у поля... а повернувшись, лупцював нас, і то як... Ставав як безумний... казали, що то від сухот. На щастя, був мій брат, що не давав старшій сестрі тягати мене за коси, бити мене... адже вона ревнувала. Брат завжди брав мене за руку і водив подивитись, як грають у кеглі... Зрештою, він сам утримував дім... А скільки він наробився за лядою на кроснах для мого першого причастя! Наткав досить, щоб я могла, як і решта, вдягти білу су肯ку, зі банками, і мала в руці сумочку, тоді так ходили... Я не мала капелюшка і сплела собі, пригадую, гарний віночок із шовкових стрічок і білих серцевинок прутиків, які лишаються, коли здирають кору, щоб приправити качку, в нас їх багато в місцях, де мочать коноплі... Той день був одним із найкращих у моєму житті... а ще лотерея, коли розігрують свиней на Різдво... і дні, коли я допомагала підв'язувати лози на винограднику... їх, як ви знаєте, підв'язують у червні... Ми мали невеликий виноградник у верхній частині Сент-Ілера... І настав тієї пори один дуже тяжкий рік... ви пригадуєте, мадемуазель?.. Град 1828 року, що знищив усе... Лихо поширилось аж до Діжона й навіть далі, нам довелося пекти хліб із тирсою... Брат тоді знемагав від роботи... А батько лише вештався по луках і лісах, інколи назбирував грибів. Але ми однаково жили в злиднях, частіше голодували,

ніж мали щось у хаті... А я, як гуляла на луках, роззиралася, чи не бачить мене ніхто, потім потихеньку ставала навколішки, а коли вже була під коровою, знімала одне сабо і починала доїти... Хай йому біс! Не годилося, щоб хтось заскочив мене!.. Найстарша сестра пішла в служниці до мера Ланкло і прислала додому свої вісімдесят франків платні... Так було завжди. Друга сестра шила в заможних громадян, але ціни тоді були не такі, як тепер: за вісім су працювали від шостої години ранку аж до ночі. І з такою платнею хотіла ще й заощадити, щоб одягтися на свято в день Святого Ремі... Ох, ось як воно в нас: є багато таких, хто пів року їсть по дві картоплини в день, щоб одягти того дня нову сукню... Лиха доля навідала на нас з усіх боків... Батько помер... Йому довелося продати невеличке поле і той клопоть винограднику, який щороку давав нам бочку вина... А нотарі, це ж такі гроші!.. Коли захворів брат, не було чого йому дати пити, крім виноградного напою, до якого доливали воду цілий рік... А потім уже не стало білизни на зміну, всі наші простирадла з шафи, на якій, ще як жила мати, стояв дерев'яний хрест, уже попротиралися... Зник і хрест... А до того ж, ще до хвороби, брат пішов на свято в Клермон. Почув, нібито моя сестра згрішила з мером, у якого працювала, тож і пішов до тих, хто розпускав такі чутки... Брат аж ніяк не був дужий, а їх зібралось багатенько, його повалили на землю, а коли вже лежав, копали ногами в живіт... Нам принесли його додому як мертвого... Проте лікар поставив брата на ноги і запевнив, що він одужав. Але брат відтоді лише животів... Я бачила, як обіймав мене, що він відчувається недобре... Коли він, бідолаха, помер і лежав блідий, наче крейда, Каде Баяру довелося докласти всю силу, щоб відірвати мене від тіла. На похорон брата прийшло все село, мер та всі інші. Сестра вже не могла й далі працювати в мера через балачки, з якими той приставав до неї, й поїхала шукати роботи в Парижі, друга сестра подалася вслід за нею... Я лишилася сама... Тоді одна материна сестра в перших узяла мене до себе в Дамблен, але я там почувалася на чужині, плакала цілі ночі, тож, коли мала змогу втекти, завжди поверталася до нашої хати. Тільки-но побачивши її на початку нашої вулиці, і старий корч винограду коло дверей, я аж нетямилася, ноги самі несли мене туди... Добрі люди, що купили нашу хату, тримали мене в себе,

аж поки родичі знаходили мене: завжди були впевнені, що я там. Зрештою написали моїй сестрі в Париж, чи не візьме вона мене до себе, бо я, може, довго не проживу... Таж я тоді була наче з воску... Мене посадили до візника маленької карети, яка їздила щомісяця з Лангра до Парижа, і так я опинилася в Парижі. Мала тоді чотирнадцять років... Пригадую, під час усієї подорожі спала одягнена, бо мене клали в спільній кімнаті. А як приїхала, воші на мені аж ворушилися...

І І

Стара жінка мовчала: порівнювала своє життя з життям служниці.

Мадемуазель де Варандей народилася 1782 року. Народилася в будинку на вулиці Руаяль, а у водах хрещальної купелі її тримали руки французьких аристократок. Її батько приятелював із графом д'Артуа і мав у його домі посаду. Він належав до тих мисливців та близьких людей, у присутності яких на месі перед початком полювання майбутній Карл X півголосом підганяв священника: «Гей, гей, кюре, мерщій кінчай свого Господа!» Месьє де Варандей уклав один зі звичайних для тієї доби шлюбів: оженився з якоюсь актрисою, співачкою, що, не маючи великого таланту, мала успіх на духовному концерті поряд із мадам Тоді, мадам Понтей і мадемуазель Сент-Юберті. Дівчинка, яка народилася від цього шлюбу 1782 року, мала кволе здоров'я, була негарна, з великим і вже сміховинним носом, — батьковим носом на обличчі завбільшки в кулак. І не мала нічого, чого б хотіло від неї марнославство батька-матері. Після фіаско, якого дівчинка зазнала в п'ять років за фортепіано на концерті, який давала її мати в своєму салоні, доньку спровадили до хатньої челяді. Тільки вранці, на одну хвилинку, вона могла підійти до матері, що дозволяла поцілувати себе нижче від підборіддя, щоб не стерти рум'ян. Коли почалася революція, месьє де Варандей завдяки протекції графа д'Артуа став касиром. Мадам де Варандей подорожувала по Італії, подавшись туди під приводом турботи про здоров'я, і лишила